

תוכן העניינים

1	מבוא
9	חיי ליקורגוס
34	חיי נומה
54	ליקורגוס ונומה – השוואה
59	פירושים
77	נספחים
89	ביבליוגרפיה נבחרת
91	מפתח אישים ומקומות

מבוא

פלוטרכוס

פלוטרכוס (נולד לפני שנת 50 לספּה"נ ומת אחרי שנת 117 לספּה"נ), פילוסוף וסופר, נולד בעיירה קטנה כִּירוֹנְיָאָה שבצפון־מערב ביאוטיה, עיירה ספוגת סיפורים ומאורעות היסטוריים. שלושה דברים היו נחוצים בימיו לרכישת השכלה ושלושתם היו לו: פנאי, עושר ומעמד חברתי. על נעוריו ידוע מעט, הוא בא ממשפחה עשירה, תרבותית ומשכילה, מעורבת בחיי ציבור, בעלת מעמד והשפעה, שחיה דורות רבים בכירוֹנְיָאָה. המשפחה ופעילותה המקומית אפשרו את התפתחותו – את חינוכו הראשון קיבל בכירוֹנְיָאָה ואת השכלתו לאחר מכן רכש באתונה, העיר שהיתה ביתו השני והוא אף זכה בה לזכויות אזרח. בשנה 66 לספּה"נ (או ב־67 לספּה"נ) החל ללמוד רטוריקה באתונה ולאחר שנת 67 לספּה"נ פילוסופיה. מורהו היה הפילוסוף האפלטוני אַמוֹניוֹס. חייו היו חיי למידה ויצירה. היתה לו ספרייה בביתו ובאתונה מצא מה שלא היה בכירוֹנְיָאָה – שפע של ספרים ומסורת של קשר חי עם העבר: בכתביו הוא מתייחס לכ־230 סופרים יוונים ולכ־40 סופרים רומים ומזכיר רבות את אפלטון ואריסטו וספרות פילוסופית אחרת. היתה לו ידיעה נרחבת בשירה – לירית, אפית ודרמטית – ובכתביו הוא מביא מובאות רבות מהומרוס, מכותבי הטרגדות וגם מיוצרים ביאוטים, הסיודוס ופינדרוס. תקופתו היתה תקופה של שפע, של התפשטות האימפריה הרומית, שהבטיחה ביטחון לעלית השלטת ושגשוג כלכלי. האלימות והמלחמות ביוון חדלו עוד לפני "השלום הרומי", השתלטותה של רומא ושלטונה בעולם המיושב. פלוטרכוס חי בתקופה ובמקום שלא היה בהם מקום להצטיינות בפוליטיקה, במדיניות חוץ או במלחמות, אבל הביטחון והשגשוג הכלכלי של האימפריה הרומית אפשרו התחדשות של התרבות היוונית, בעיקר רטוריקה ופילוסופיה – שטחי הצטיינותו. הוא הרבה לנסוע ביוון גופה, בנעוריו ביקר בסמירנה, מרכז התנועה התרבותית

שכונתה מאוחר יותר "התנועה הסופיסטית השנייה"; ביקר באלכסדריה שבמצרים, התעניין בתרבות המצרית, היה פעמיים ברומא גם בשליחות ציבור, תייר באיטליה וגם זכה לאזרחות רומית, אבל את מרבית חייו בילה בכִירוֹנְיָאָה ובדלפי – בשתייהן היה אזרח ובשתייהן עסק בענייני ציבור. ביתו בכִירוֹנְיָאָה היה למעין בית ספר לפילוסופיה שנמשכו אליו צעירים מרחבי יוון. בזקנתו חדל לנסוע ולתייר וחילק את זמנו בין כִירוֹנְיָאָה לדלפי, שם נבחר לאחד משני הכוהנים, כהונה שכהן בה עד סוף ימיו. אנשים רבים באו לבקרו, מרומא ומיוון, גם כתבו לו מכתבים, והוא זכה לכיבודים רבים, בעיקר מן הקיסרים טְרַיָנוס והֶדְרִינוס. הוא נפטר ממחלה קשה (לאחר שנת 117 לספה"נ).

פלוטרכוס כתב ספרים וחיבורים רבים. במאה החמישית (או הרביעית) לספה"נ ערך איש בשם למפריאס קטלוג של כתביו המעיד על ההיקף של יצירתו והכולל 227 פריטים – היום בדינו רק כמחצית מן המספר הזה, אך בדינו גם יצירות ששרדו שאינן מופיעות בקטלוג הזה. בין הכתבים שנשארו חשובות הביוגרפיות המקבילות, שאותן כתב עד ימי זקנתו. שרדו 22 ספרים, ככל ספר ביוגרפיה זוגית המצרפת אישיות יוונית לצד אישיות רומית והשוואה ביניהן. מחיי הקיסרים שכתב שרדו רק הביוגרפיות של גֵלְבָה ואותו. קבוצה גדולה של כתבים מכונסת תחת השם הכולל מוֹרְלִיָה, קגון שקבע נזיר בשם מקסימוס פלֶנוֹדֶס (בשנת 1,300 בקירוב) ומקובל גם היום, הכולל קרוב ל-80 מסות, דיאלוגים, אסופות ויצירות פולמוס פילוסופיות.

פלוטרכוס היה איש משכיל, תרבותי ובעל טעם, אדם שקרא הרבה אך לא היה חוקר ולא היסטוריון. הוא מעיד על עצמו בבירור שאינו כותב היסטוריה. כך הוא כותב בתחילת הביוגרפיות המקבילות של אלכסנדר הגדול מלך מוקדון ויוליוס קיסר:

בספרי זה אני כותב את חייו של אלכסנדר המלך ושל קיסר שהכניע את פומפיוס. בגלל ההמון הרב של המעשים שיש לדון בהם לא אקדים הקדמה אחרת אלא בקשה שאני מבקש מן הקוראים, שלא יתלוננו אם לא אתאר את כל מעשיהם הגדולים או אדון בהם בהרחבה, אלא לרוב בתמציתיות. אינני כותב היסטוריות אלא ביוגרפיות, ולא תמיד יש התגלות של מידות טובות או רעות במעשים הגדולים, אלא תכופות דבר פעוט כלשהו או אימרה או הלצה מגלים אופי יותר מקרבות שנפלו בהם אלפים, נשק רב או

מצור על ערים. כמו ציירים המבקשים בציוריהם להשיג דמיון של דמות המצויר מתרכזים בפניו ובמבע עיניו, שהאופי מתגלה בהם, ומקדישים תשומת לב פחותה לשאר הגוף, כך גם אני חייב לחתור למה שמגלה את הנפש ובאמצעותו לתאר את חייו של כל אחד ולהשאיר לאחרים לתאר את מעשיהם הגדולים (חיי אלכסנדר, 1).

פלוטרכוס חותר אפוא לתיאור אופי ומידות, הוא אינו סבור שיצירותיו הן היסטוריה כהלכתה המבוססת על קריאה שיטתית ומחקר. הוא אינו מקדיש מקום נרחב להיבטים רווחים ומקובלים של כתיבת היסטוריה בימיו, כמו נאומים, קרבות, תיאורים גאוגרפיים. הוא פוסח אפילו על מעשים גדולים, ידועים וחשובים, או מספרם בקיצור, אם אינם תורמים להבנת אופי, אם אינם משקפים אופי. הוא אינו מתחייב לספר הכול, לפעמים הוא מקצר במקום אחד ומרחיב באחר, אינו מחויב לכרונולוגיה, אינו מדייק בתאריכי המאורעות, מציין פרטים חשובים גם מחוץ לרצף הכרונולוגי ומארגן את החומרים לפי דרכו ורצונו. לפעמים הוא מספר זוטות ומשלב דעות אישיות וחוויות אישיות או טיעונים פילוסופיים. הביוגרפיות נשענות על כתבים היסטוריים של אחרים. פלוטרכוס קרא הרבה וזכר יותר ממה שאנחנו מסוגלים היום לתאר לעצמנו שאפשר לזכור וקיבץ את חומריו ממקורות רבים. הוא ידע רומית אך לא במידה מספקת, וכך הוא מתאר את ידיעותיו בלשון הרומית בביוגרפיה של דמוסתנס:

מי שיש בדעתו לנסות ולכתוב היסטוריה המבוססת על קריאת ספרים שאינם נגישים או שאינם ברשותו, אלא נמצאים לרוב בארצות נוכריות ופזורים אצל רבים אחרים, הכרח הוא שהאיש ראשית ומעל לכול יתגורר בעיר נודעת, אוהבת יופי ורבת־תושבים, כדי שיהיה לו שפע ספרים מכל סוג וכדי להשיג בשאלות ובחקירות מה שנעלם מהכותבים ונשמר בנאמנות בזיכרונם של אנשים, וכך יימנע מלפרסם יצירה הלוקה בהיבטים רבים ואפילו הכרחיים. אני מתגורר בעיר קטנה ואני מעדיף להתגורר בה לכל תהיה קטנה עוד יותר. כאשר הייתי ברומא ובחלקים שונים של איטליה, לא היה לי פנאי להתאמן בלשון הרומית בגלל אילוצים מדיניים ותלמידי פילוסופיה הרבים שלי. על כן רק מאוחר יותר ובגיל מתקדם התחלתי לקרוא ספרות רומית. החוויה שחוויתי היתה מפליאה, אמיתית ונכונה. לא רק הצלחתי באמצעות המילים להבין ולדעת

את המעשים, אלא באמצעות המעשים באופן כלשהו יכולתי לעקוב אחרי משמעות המילים. אבל כדי לחוות את היופי ואת שטף הסגנון הרומי, את הדימויים והמקצבים ושאר קישוטי הלשון, שאני חושב למלאי חן ומהנים, לשם כך לא היה לי האימון הנחוץ ולא קל הדבר אלא לאנשים שהפנאי שבידם גדול משלי וגם ימיהם עדיין לפנייהם להתמסר למטרה כזאת. לפיכך בספרי הזה, שהוא הספר החמישי של הביוגרפיות המקבילות, אני כותב על דמוסתנס ועל קיקרו ואבחן את מעשיהם ואת דרכם המדינית, כיצד טבעם ומזגם דומים, אבל אפסח על השוואה ביקורתית של נאומיהם ולא אנסה להראות מי מהם נואם מהנה או גדול יותר (חיי דמוסתנס, 2-3).

גם אם לא ידע רומית על בוריה, יכול היה פלוטרקוס להיעזר בעוזרים משכילים, עבדים ועבדים משוחררים, שתרגמו, תמצתו או העתיקו עבורו קטעים נחוצים. על פי ההרגלים בימיו אפשר היה לעבד מקורות ולאמץ חלקים גדולים מיצירות של קודמים מבלי לציין את שמם, אפשר היה להישען על הזיכרון ולהביא מובאות לא במדויק ולפעמים גם בנוסח מוטעה. הוא לא אימת ולא בדק את המובאות, או לפחות רק לעתים רחוקות. זיכרונו היה מפליא וביטחונו בזיכרונו היה גדול אף הוא. תוך כדי קריאה הוא רשם לעצמו הערות לצרכיו, וכאשר השתמש באוסף שהכין לא תמיד חזר לבדוק את הטקסט שממנו נשאב. הדבר ניכר בהשוואת מובאות שהוא מביא פעמיים או יותר, כי יש בהן שינויים גם אם שינויים קלים. אבל מן הדין לזכור את הקושי הרב בהבאת מובאות מספרים שצורתם מגילות, שלא היתה בהם חלוקה נוחה לפרקים ולא היו מפתחות. ערכו של פלוטרקוס רב במה שפסחו עליו ההיסטוריונים, וגם אם התבסס על מה ששאב מאחרים, הוא הטביע במה ששאב חותם משלו, התאים אותו לצרכיו, מסר אותו בסגנונו והוסיף לו את פירושו.

הביוגרפיות המקבילות

פלוטרקוס מתאר את כתיבת הביוגרפיות, שהעסיקה אותו שנים רבות, כשונה מכתיבת היסטוריה. מבט על חיי איש ותיאור אופיו מאפשר פירוט היבטים אחדים ומרשה התעלמות מאחרים. הוא משתמש במונח

"ביוגרפיות מקבילות", חיי איש יוון לצד חיי איש רומא וההשוואה ביניהם, המהוות יחידה אחת, שהוא מכנה הספר. מן הביוגרפיות הכפולות שכתב 22 שדרו (מתוכן ספר אחד כולל ארבע ביוגרפיות, שתיים של המלכים הספרטנים אַגיס וקְלֶאוּמֶנס ושתיים של הרומאים טיבריוס וגיוס גרקוס). הספרים שונים באורכם, בסגנון ובגישה, נבדלים במקורות ובעדויות שעליהם הם נשענים. תחילתם בעבר הרחוק והאגדי, הזוג העומד בראש הביוגרפיות מבחינה כרונולוגית הם תזאוס ורומולוס, וסיומם בתקופת הרפובליקה הרומית. הזוגות שנבחרו שונים במעשיהם ובאופיים, וגם ההעמדה של אישיות אחת לצד האחרת סיבותיה שונות. פעם הסגולות דומות, פעם החסרונות, פעם התגלותן שונה בתקופות היסטוריות אחרות. הרומאים שפלוטרכוס בחר לספר את תולדותיהם רובם מתקופת סוף הרפובליקה הרומית והביוגרפיות שלהם ארוכות בהרבה מהביוגרפיות של בני הזוג היוונים הצמודים אליהן. מבין האישים היוונים שבחר רבים במיוחד האתונאים. הביוגרפיות שלהם מציגות את אתונה במהלך הייסוד, הצמיחה, ההתפשטות והשליטה באחרים עד לתקופת ההתנגדות לשלטון זר. דמות אחת מייצגת איכויות טובות של מדיניות בתקופת השלטון המוקדוני. הביוגרפיות של הספרטנים מציגות מייסד, שני מנהיגים מתקופת ההצלחה הבין-לאומית במאה החמישית ותחילת הרביעית לפסה"נ ושני אישים מתקופת השגשוג הקצרה במאה השלישית לפסה"נ. פלוטרכוס בחר באנשי מעשה יוונים והצמידם לאנשי פעולה רומים, מדינאים ומצביאים מצטיינים, אנשי רוח סתם – אין בבחירה הזאת הוא מעלה את אתונה, הקטנה והנידחת, למעמד שווה ערך מבחינה מדינית וצבאית לרומא שליטת האימפריה, ויוצר מראית עין של מחנות שווים שאפשר וראוי להשוות ביניהם. האישים, נושאי הביוגרפיות, מוצאים מהקשרם ההיסטורי. העבר המפואר של יוון נגלה מחדש והוא מוצג כאינו נופל במאומה מההווה הרם של רומא, אבל הפאר הנזכר אינו קיים עוד, בעוד היד הרמה של רומא קיימת וגם שלטת. אף כי פלוטרכוס בחר באנשי מעשה לא המעשים הם המרכז אלא סגולות האישיות, ערכי האיש והערכתם. מי האדם המתואר, מה סגולותיו ומה חסרונותיו, מה ראוי לשבח ומה לגנות. סיפורי המעשים מובאים בתור המחשה של אופי, זמנם לא תמיד נזכר ולא תמיד חשוב, לא פעם הם מובאים מחוץ להקשר כנסמכים על הנחה שיש לקוראים בקיאות כללית בתקופה המתוארת. הביוגרפיות הן חיבורי שבח של אישיות בעלת ערכים יוצאי דופן, אבל לא נעדרים מהן גם ציוני גנאי

וכישלון. ההצמדה של שתי הביוגרפיות המקבילות היא הרעיון המרכזי של היצירה, הדמות האחת זורה אור על האחרת במובלע עד ההשוואה המפורשת של האישים בסיום, השוואה שהיא החלק המהותי והעיקרי של הביוגרפיות. הנטייה בתקופה המודרנית לכטל את ההצמדה ולצרף יחד את הביוגרפיות של כל אנשי רומא לכרך אחד ושל כל אנשי יוון לכרך אחר תוך ביטול ההשוואות ביניהם מפרקת לחלקים את היצירה השלמה שהגה פלוטרכוס ונטלת את רוחה.

ליקורגוס ונומה

ליקורגוס ונומה, גיבורי תרבות מעבר רחוק אגדי למחצה, זכו לשם של מחוקקים נעלים ויוחסו להם חוקים ותקנות, כינון מוסדות והגדרה של מושגי טוב ורע, חוק ופשע, שנוצרו במהלך דורות ועיצבו את הייחוד של ספרטה ושל רומא ואת השוני מערים וממדינות אחרות. ליקורגוס ונומה שינו את אופי עמם. החקיקה של שני האישים משמשת עדות לערכיהם המוסריים. ליקורגוס מדינאי אוהב חוכמה כינס סביבו ידידים ותומכים, שכנע אותם לקבל את חוקיו ותקנותיו, כונן איזון מדיני איתן, הביא לשיוויון בחלוקה מחדש של הקרקעות, חתר לאיפוק ולפשטות ויצר רוח חדשה בספרטה בשיטת החינוך שהנהיג. נומה היה המנהיג הרומאי היחיד שהצליח להסב את עמו ממלחמה ומתאוות בצע לעיסוקי שלום ועבודת אלים. הספרטנים הרחיקו את ליקורגוס לעבר רחוק מאוד, למאה השמינית, התשיעית ואפילו העשירית לפסה"נ, הרומאים את נומה – למאה השמינית לפסה"נ.

ליקורגוס

במשפט הפותח את הביוגרפיה פלוטרכוס כותב: "על ליקורגוס המחוקק אי-אפשר לומר דבר שאינו שנוי במחלוקת". כל הנמסר והנאמר אינו בטוח, הכול סיפורים, אגדות והשלכה לאחור של מוסדות וחוקים שהתפתחו בספרטה במהלך זמן רב. מהעדר עדויות בדוקות תיאור חייו של ליקורגוס שטחי וקופצני. הביוגרפיה עוסקת לא בליקורגוס האיש אלא במשטר המדינה שיצר. הוא ויתר על המלוכה, עזב את ספרטה, שהה

במסעותיו בארצות אחרות, ובשובו חוקק חוקים. כדי להבטיח שיצייתו להם הספרטנים פנה לדלפי לבקש את אישור האל. בצאתו לדרך השביע את הספרטנים שלא לשנות דבר עד שובו. האל אישר שאכן טוב ומבוסס היטב המשטר שכוּנן, ליקורגוס החליט שלא לשוב עוד לספרטה לכל תהיה לספרטנים עילה להפר את חוקיו, חדל מלאכול ומת.

ספרטה המתוארת בידי פלוטרכוס היא מדינה טובה, סדורה ונעימה, ליקורגוס כונן אותה על עקרונות נעימות וצדק, לא למלחמות ולכיבושים אלא לחיים של הסתפקות עצמית ולהסתפקות במועט. עם זאת פלוטרכוס מתאר גם את החינוך הנוקשה המלמד מלחמה ומטעים ציות לממונים ואינו פוסח על מעשי האכזריות של הספרטנים כלפי הצמיתים ההלוטים ודיכויים.

נומה

נומה היה סביני, המלך־הפילוסוף של רומא הקדומה, מלך רוּדף שלום שקיבל לידי מדינה לוחמת ולוחמנית, העתידה לכבוש את העולם. הוא לא חוקק חוקים דוגמת אלה של ליקורגוס, הגם שהסבינים, על פי המסורת, היו מתיישבים שבאו מספרטה ומסורת לוחמנית ספרטנית היתה אופיינית לרומא בתקופת שלטונו של המלך רומולוס. נומה נולד ביום שנוסדה רומא ובימי מלכותו של רומולוס חי בעיר מולדתו הסבינית, אף כי היה חתנו של המלך טטיוס שחלק את המלוכה עם רומולוס. הוא מתואר כהתגלמות של מצוינות, פשטות, כיבוש יצרים והימנעות מאכזריות האופיינית לברברים. לאחר מות אשתו פרש מהציבור, העדיף התבודדות במקומות רחוקים מחברת אדם, במרחבי הטבע פגש באלה שהתאהבה בו. שליחים מרומא ניסו לשכנע אותו לקבל על עצמו את המלוכה ולעזוב את חיי הכפר השלווים. נומה מתאר את סכנות המלוכה ומשבח את דרך חייו, אך נענה לבסוף לעצת אביו ובני משפחתו, מקבל את ברכת האלים ויוצא לרומא. בדומה לביוגרפיה של ליקורגוס גם הביוגרפיה של נומה עיקרה מוקדש לתיאור מוסדות רומיים קדומים שיסד שאין להם שייכות למלחמה, כי נומה אינו רומולוס, הוא המלך שהביא שלום למדינה שראשיתה במלחמה ובאלימות.

בהשוואה בין שני האישים ניכרת נטייה להערכה גדולה יותר של ליקורגוס. מיד לאחר מותו של נומה נטשה רומא את חוקיו, שבה מיד

ללחום ולכבוש, שגשגה, התעצמה והתעשרה, אבל הצדק והשלום קרסו. בספרטה חוקיו של ליקורגוס האריכו ימים יותר בזכות החינוך ושלטו במדינה 500 שנים. החינוך הוא שסייע לליקורגוס לשמר את חוקיו, הוא שנטע בלב הילדים בימי גידולם וחינוכם את המסירות למדינה ולמשטרה. רק לאחר שנטשו הספרטנים את חוקות ליקורגוס נפלה עטרתם, אברה שליטתם ביוונים האחרים והם ניצבו על פי פחת של האובדן המוחלט.

פלוטרכוס צירף חיי אישים, הישווה ביניהם ולא הפריד. חשבתי שצריך לכבד את היוצר ואת יצירתו. בחרתי אפוא להשיב את הסדר על כנו, להציב מחדש את ליקורגוס ונומה זה לצד זה ולהוסיף את ההשוואה המסכמת את היצירה.